

Szkepticizmus és jövőkép Mika Waltari *Szinuhe* című regényében

Kalevala, Sillanpää, Waltari. Ez a felsorolás a külföldön legismertebb és a legtöbb nyelvre fordított finn irodalmi alkotást és írókat jelöli. A Szinuhét 29 nyelvre fordították, az amerikaiak igazi hollywoodi filmet készítettek belőle. Néhány magyarországi olvasás-felmérés eredménye szerint nálunk a legjobban ismert finn irodalmi mű a finn nemzeti eposzként számontartott Kalevala és Mika Waltari *Szinuhe* című regénye. A népszerűség nem feltétlenül fokmérője egy regény művészi színvonalának, értékállóságát pedig hangsúlyozottan más szempontok szerint kénytelen megítélni az irodalomkritika és az irodalomtörténet. Az eredeti címén *Szinuhe, az egyiptomi* azok közé a ritka és szerencsés kivételek közé tartozik, melyeknek esetében a bestseller és az irodalmi érték, valamint a maradandóság egymás mellett békésen megférő attribútumok és fogalmak.

Mi készítette Waltarit arra, hogy kerekén két évtizedes sikeres írói pályafutás után teljesen új fejezetet nyisson alkotásai sorában? Hogy az elbeszélések, versek, a Helsinkiről, az első világháború utáni évek felejteni akaró ifjúságáról szóló regények, a finn középosztály konfliktusait ábrázoló drámák, a detektívregények és mesekönyvek után olyan nagyszabású történelmi regények egész sorát alkossa meg, mint az óegyiptomi témájú *Szinuhe*, a középkori Európával, illetve a török birodalommal foglalkozó *Szöröslábú Mikael* és a *Mikael Hakim*, a Konstantinápoly elését felidéző *Johannes Angelos*, az etruszkok titokzatos világát megrajzoló *Turms, a halhatatlan*, és a római birodalom és a keresztényüldözések korát bemutató *A birodalom titka* és *Az emberiség ellenségei*?

A finn irodalomban páratlan történelmi regénysorozatnak előzményei megtalálhatók Waltari ifjúkori érdeklődésében, gondolatvilágában, és korábbi műveiben is. A kezdetben a papi és az írói hivatás alternatíváinak dilemmája elé kerülő író mindvégig szenvedélyes érdeklődést tanúsított az emberi lét legsúlyosabb kérdései iránt. Mindig is foglalkoztatta őt az ember létezésének célja, viszonya a világmindenséghez és önmagához, az emberiség lehetőségei a saját határai és a valamiféle világszellem, vagy felsőbb akarat által állított korlátok között. 1953-ból visszatekintve múltjára, minderről ezt írta: »Tanultam teológiát, filozófiát, etikát és történelmet, hogy megválaszolhassam magamnak: mi vagyok és miért vagyok? Ám az ember elképesztő és csodálatra méltó gondolat-építményei egymás után mind halomra dőltek a lelkemben. Csak azt tudom, hogy a legjobb és legbecsesebb, amit a kereszténységtől megtermékenyített nyugati kultúra fejlődése évezredes küzdelmében elért, az a hit, hogy az ember önmagában is érték, nem csupán eszköz. Ugyanakkor még azt sem mondhatom, hogy ez az igazság. Korlátok között mozgó gondolkodásunk nem képes sem igazolni, sem cáfolni ennek az alapgondolatnak a helyességét. Számomra viszont a személyes meggyőződés ebben az utolsó mentőkötel az emberek világába. Ha ebben nem hinnék, úgy érzem, nem is volna érdemes élni.«*

* Mika Waltari: Miksi synnyin maailmaan? (1953) In: *Ihmisen ääni*; Porvoo–Helsinki–Juva 1978. 175.

Az óegyiptomi témájú történelmi nagyregény megírásának hátterét a 20. század első felének egyiptológiai kutatásai, felfedezései és híres leletei alkotják. 1922-ben egy Berlinben megjelenő egyiptológiai folyóiratban Ludwig Borchardt publikálta arról a fejszoborról készült képet, amely a szépséges Nefertiti királynőt ábrázolta, s amelyet tíz évvel korábban ő talált az El Amarna-i ásatások során. A hír, hogy a szobor Berlinben van, élénk visszhangot kelt a világban, mert a szobrot az első világháború forgatagában titokban, diplomáciai postában csempészték Egyiptomból Németországba. Ugyanebben az évben, 1922 decemberében az egész világot bejárja a hír, hogy Lord Carnarvor és Howard Carter Luxor városában, a Királyok Völgyében egy szinte háborítatlan királysírt talált. A Tutankhamon-láz az egész világot hatalmába kerítette. Lord Carnarvornak a sír felfedezése után fél év múlva bekövetkező váratlan halála a fáraó átkáról szóló hiedelmeket és híreszteléseket szült, nem is beszélve a ponyvaregények seregéről, melyek múmiákkal és sírokkal kapcsolatos, rémesebbnél rémesebb címeket viseltek. A Tutankhamon-láz a fiatalságot sem kerülte el, és a finn fiatalság is hatása alá került. A Tutankhamon-sír megtalálásakor 14 éves Mika Waltari is.

1976-ban jelent meg finnül Christiane Desroches-Noblecourt Tutankhamon-könyve, melynek előszavában az akkor már akadémikus Waltari így szintetizálja a sír feltárásának jelentőségét: »Történelmi szempontból azt várták, hogy Tutankhamon sírja majd fényt derít Egyiptom történelmének legigézetesebb korszakára... Ám bármennyire kézzelfoghatóan közvetlenül ismérhetjük is meg Tutankhamont magát a leletek alapján, a történelmi események sorozatát a sír nem fedi fel. Épp ellenkezőleg: irritáló módon sokkal inkább kérdéseket támaszt, semmint válaszokat ad.«

A *Szinuhe* elődje és előképe Waltari irodalmi munkásságában az 1936-ban írt színdarab, az *Akhnaton, a napból született*, mely azonban még a pátosz színeivel rajzolja meg a nagyra született, de tragikus sorsú fáraót.

A *Szinuhe* a második világháború nélkül nem született volna meg, és ha mégis, semmiképpen sem lett volna olyan, amilyen lett. A Szinuhét és a történelmi regénysorozatot Waltarinak ugyanaz az igénye hívta életre, amely a fiatal író a világtól félreeső Suomiból a művészetek fővárosába, Párizsba ragadta. A sok szempontból egyedi, kívülről tekintve esetleg provinciális finn problematika kitágítása, vagy egyenesen felváltása általánosan emberi kérdések, kortól és helytől egyaránt független problematika felvetésével Waltari számára nagy művészi, írói kihívást jelentett, olyan ambíció valóra váltását, amellyel a hazájában beérkezett művész mintegy megkoronázhatta addigi életművét.

A *Szinuhe, az egyiptomi* 1945-ben látott napvilágot. Értékelését, kommentálását összefoglalhatnánk a következőkben is: A *Szinuhe* kulcsregény. Szerzője az óegyiptomi világot láthatóan díszletként, még inkább ürügyként használja. Őszintén és következetesen humanista, de a világról, a történelemről kénytelen rezignált hangon nyilatkozni. Főhősével azonosulva amellet az Akhnaton fáraó mellett tör lándzsát, aki szabadon értelmezendő panteista eszmét hirdet az individuális érdekeket, manipulációkat képviselő, harácsoló, a bálványimádást erőszakoló papsággal szemben, és aki kétségbeesett makacssággal küzd az emberi egyenlőség alapelveiért, olyan világ megvalósításáért, melyben nem számít a származás, a bőr színe és a vallás – vagyis a világnézeti hovatartozás (!). Történetfilozófiája azonban a szkepticizmus jegyeit hordozza. A második világháború szörnyűségeitől kétségbeesett ember-író-polgár kényszerű meggyőződése is, hogy: bár a társadalmak fejlődtek, az emberi tudat és az emberi tulajdonságok nagyon-nagyon keveset változtak, vagy nagyon lassan és hiányosan követték a társadalmi változásokat. És miután az ember átformálása

roppant nehéz – szinte megoldhatatlan –, Szinuhe–Waltari kénytelen belátni, hogy az Ekhnaton fáraók mindig megbuknak, hogy „ahogyan az ember azelőtt sem változott, éppúgy nem változik meg a jövőben sem”.

Waltari dilemmája egyben a modern intellektuel dilemmája is. Az egyén és a társadalom viszonyának ellentmondásosságát, az ebből a viszonyból fakadó konfliktusokat sorra felfedi, de nem talál rájuk megnyugtató megoldást. Elismeri és rokonszenvvel támogatja az egyén törekvését a társadalmi viszonyok jobbra, igazságosabbá tételére, de nem tudja elképzelni a közösség mozgósításának, önmagát-megváltásának lehetőségét. Waltari később írt történelmi regényeiben – egészen utolsó regényéig, *Az emberiség ellenségei* című művéig – (ez már sok szempontból kivétel) következetesen megismétli önmagát; a változó korok, változó színhelyek mind ugyanazt látszanak bizonyítani: az ember küzdelme a jobbért önmagán bukik meg, mert a világ megváltoztatásához először önmagát kellene megváltoztatnia.

A regényben fellelhető szkepticizmusra az iménti gondolatok is számos, bár talán még nem teljesen elégséges érvet szolgáltatnak. De van-e jövőkép a Szinuhében? Mint klasszikus és tökéletes történelmi regény, az óegyiptomi múlt egy példaértékű korszakának bemutatásával a *Szinuhe* is saját korához szól, a második világháború utáni jelenkorhoz. Gondolati íve, filozófiája azonban – átlendülve ezen a jelenkoron – a jövőbe is elhatol. Nincs benne leírt jövőkép, mint Madách *Az ember tragédiájá*-ban, vagy Orwell 1984-ében, de egy jövőkép posszibilis alapjai, filozófiai fundamentuma nagyon is bele vannak építve.

Az író szándékainak elemzésekor célszerű saját, erre vonatkozó megnyilvánulásából kiindulni. A korábban már említett, *Az ember hangja* (Ihmisen ääni) című sorozatban, még életében, 1978-ban megjelent önvallomásban a reá annyira jellemző, emelkedett hangnemből, mégis szívet melengető emberszeretettel és őszinteséggel fogalmazza meg ars poeticájának alapváltozatát: »Az ember az embernek egyetlen testvére ezen a világon. Az író egyik feladata talán az írás, hogy jobban megértsük fivéreinket és húgainkat, és ily módon könnyítsük meg egymás számára az életet.« A Waltari alaptermészetében rejlő, egyébként alighanem egyetlen helyes magatartás, a mindenben való minduntalan kétkedés, de szkepticizmusáról sem könnyű megállapítani, hogy sarkított szkepticizmusról van-e szó, vagy csupán és egyszerűen mélységes őszinteségről. Mert az imént idézni kezdett vallomás így folytatódik: »Azt mondom t a l á n, mert hogy őszinte legyek, nem tudom, mi az író feladata. Csak annyit tudok, hogy írónak születtem és nevelkedtem. Ezért írok.«

1964-ben, az utolsó nagy történelmi regény, *Az emberiség ellenségei* megjelenésének idején szükségét érezte annak, hogy tömören és konkrét fogalmakkal határozza meg viszszamenőleg és előreutatólag is írói programját: „Ha valami programom van” – kezdte a reá gyakran jellemző szerénységgel – „az a következő szavakkal foglalható össze: szabadság, emberség, türelem.”

A szándék és a megvalósulás, a megvalósítás között, úgy tetszik, nincs ellentmondás, ha a Szinuhét analizáljuk. Mégis megjegyzendő, hogy Aarne Laurila – Waltari életművének egyik legjobb összegzője – a nagy finn irodalomtörténet (*Suomen kirjallisuus*; Otava, Helsinki, 1965) V. kötetében az emberiség fejlődési lehetőségeire vonatkozó bizonyos pesszimizmust lát a Szinuhében. Ezt írja erről: »Waltari egyiptomi regénye bizalmatlansági nyilatkozat volt a fejlődés-optimizmus és az ember és a társadalom megváltoztatását célzó minden nagy terv ellen. A frázisok kipukkadnak, és az emberben csak akkor látható meg a jó, amikor nem tör hatalomra...«

Vizsgáljuk meg most azoknak a regényhősöknek a kijelentéseit, melyek a *Szinuhe* filozófiáját öntik világosan kirajzolódó formákba. Az orvos – Szinuhe –, aki részben az ese-

ményeken felülemelkedve, részben az események hatására maga is fejlődve, változva, leg hamarabb jön rá, hogy az emberek egyenlősége utópia – mely megvalósíthatatlan: »Nagy a fáraó esztelensége, és kétségkívül betegségéből származik, de ugyanakkor szívnek tetsző és megragadó, s kívánnám, hogy látomásai valóra váljanak, noha értelmem azt mondja, hogy olyan világot, aminőt ő elképzelt, nem lehet felépíteni sehol, csupán az üdvözültek földjén. De szívem azt kiáltja, hogy Ekhnaton igazsága minden más igazságnál nagyobb, amit öelötte valaha is mondtak, és nagyobb igazságot a jövőben sem mondanak ki soha. Pedig tudom, hogy lépései nyomán vér és pusztulás fakad, s ha elég sokáig él, romlásba dönti egész hatalmas birodalmát.«

És figyelem, most jön az indoklás! Miért nem építhető fel ez az új világ? Itt a szinte minden bölcsességet – mint gyújtólencse a napsugarakat – magában hordozó Szinuhe, szolgájának, Kaptahnak a fejével gondolkodva, ekképpen folytatja: »És Kaptah bizonyosan így beszélt volna: „Ha el is jönne ama idő, mikor nincs többé gazdag és szegény, mindig vannak okosak és ostobák, ravaszak és együgyűek. Így volt ez mindig, és így lesz a jövőben is. Az erős nyakára tapos a gyengének, a ravasz elveszi az ostoba pénzeszacskóját, és maga helyett dolgoztatja az együgyűt.”«

A megvalósíthatatlan utópia kiagyalója, a történelmi korát képtelenül és mégis olyan grandiózusan megelőző Ekhnaton tragédiája olyképpen is beteljesül, hogy végül ő is kénytelen belátni: »Az örök birodalom nem fér földi határok közé...«

Waltari maga úgy vélekedett, hogy mondanivalója, írói üzenete szempontjából a mű talán legfontosabb része Meti, a haltisztító panasza. Sorsa azt példázza, hogy a jobb híján népnek nevezett tömeg önmagában aligha alkalmas arra, hogy sorsát jobbra fordítandó, egyedül vegye kézbe sorsának irányítását. Hadd idézzük Meti panaszából a legfontosabb mondatokat: »Volt egy kunyhóm – és habár nyomorúságos kunyhó volt és rothadt halaktól bűzlött, az én kunyhóm volt. Volt feleségem, és habár rút, elcsigázott és sovány volt, az én feleségem volt. Voltak gyermekeim, és habár szemem láttára éhség gyötörte őket, az én gyermekeim voltak. Hol van most a kunyhóm, hol van a feleségem, hol vannak a gyermekeim? A te istened rabolta el őket, Szinuhe! ... A játékunk talán mégis mindent megért, mert noha én meghalok, és társaim meghaltak, emlékünк talán fennmarad a nép ajkán... Komor emlékünк talán megmarad a nép szívében, és a gyermekek talán már anyjuk keserű tejéből tudomást szereznek rólunk, és tanulnak hibáinkból. Akkor ők már születésük idején megtudják azt, amit nekünk meg kellett tanulnunk. Megtudják, hogy nincs különbség ember és ember között, s hogy a gazdagok és előkelők bőre könnyen felhasad, ha késsel fel metszik, s hogy a vér az vér, akár éhező, akár jóllakott szívből ömlik... Már tudom, hogy mi volt a hibánk, és miért kellett meghalnunk. Mert már kezünkben volt a hatalom, miénk volt a föld, de hatalmunkat nem tudtuk használni. Megelégedtünk a rablással, a marakodással a zsákmány felett, s a lerészegedéssel, csak hogy mindegyikünk a legtöbb hasznot húzza a hatalomból...«

1980-ban jelentek meg egy kötetben Mika Waltari visszaemlékezései Ritva Haavikko szerkesztésében. A memoár-kötet egyik fejezete a *Vigyázatok az ideológiákkal!* címet viseli. Waltari ebben a történelmi tanulságokkal a jelen, de talán még inkább a jövő emberét akarja felvértezni, hogy az bölcsen, a legoptimálisabban dönthessen. »Az egész történelem, az összes idealista sorsa azt mutatja, hogy az eszme feltalálóját, az új felfedezőjét sokszor szegény, keserű sors, szegénység, sőt egykoron máglyahalál várta. Ezzel szemben az eszme alkalmazói profitálhatnak belőle. Míg az idealista politikai forradalmat hoz létre, a hidegvérű hatalom, a politika emberei az eszmét a saját javukra használhatják fel. ...

A *Szinuhe* egyik alapgondolata az, hogy figyelmeztessen az ideológiák veszélyességére: tulajdonképpen semmi nem okozott nagyobb pusztításokat az emberiség történelmében, mint azok a jó szándékú emberek, azok az idealisták, akik egész népeket, egész vallási közösségeket döntöttek romlásba – valami efféle rejtőzik a *Szinuhe* történelmi pesszimizmusában.«

1964-ben látott napvilágot az író utolsó nagy történelmi regénye, *Az emberiség ellenségei*. A korábbi szkepticizmust itt a mű összegzését bevilágító reménysugár váltja fel: A kereszténység eszméinek modern értelmezése talán kapaszkodót jelenthet az emberiség számára – mindenesetre az utolsó lehetőséget. S az előbbi idézet folytatásában is már az az öregkorú Waltari áll előttünk, aki újabb tapasztalatok, következtetések és bölcsességek birtokában esélyt akar adni az emberiségnek, a jövőnek: »És ha a *Szinuhe* alapgondolatának tartják azt, hogy „így volt ez mindig, és így lesz ez mindig a jövőben is”, később minden adandó alkalommal kimondtam, hogy bár az ember alaptulajdonságai az általunk belátható korokban nem változnak, mert azoknak évezredes, kétszázezer éves öröklött ösztönalapjuk van, az emberek közötti viszonyokat meg lehet változtatni. Manapság már azt mondanám: meg kell változtatni, hogy a világ megmenekülhessen a pusztulástól.«

Kauko Pirinen a *Mika Waltari – a fantázia óriása* című, 1982-ben megjelent kötetben közölt tanulmányában Waltari önpontosítását a történelemkutatás szempontjából is fontosnak és szükségesnek tartja. Eszmefuttatása viszont azért is figyelemre méltó, mert a konklúzió nála is inkább kérdőjellel, mint tudományos bizonyosságot kifejező ponttal zárul: »A történelmi megértés azon a felfogáson alapul, hogy történelme során az ember alapvetően azonos maradt önmagával. A történész a történelmi források tanulmányozása során olyanféle ember-értelmezésből indul ki, amelyhez *Szinuhe* jut el végkövetkeztetésként: „Az ember cselekedeteinek magyarázatai sohasem egyszerűek, és a cselekedetek bora sohasem tiszta bor, hanem keverék.” A történettudomány mégis lát változásokat, és tanulmányozásának tárgyát éppen ezek a változások jelentik. Hogy ezek fejlődést, előrehaladást mutatnak-e, jobb felé vezetnek-e, az megítélés kérdése, melyre a történelem nem adhat egyértelmű választ.«